

УДК 81'366.5 ; 821.16

**ИССЛЕДОВАНИЕ ИМПЛИКОСФЕРЫ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ КАК ЗАДАЧА
СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОПОЭТИКИ**

Розглянуто головні завдання лінгвопоетики як складової частини сучасних гуманітарних досліджень, схарактеризовано вектори лінгвопоетичних студій у просторі лінгвокреаторики, виділено принципи створення поетичних граматик слов'янських мов. Варіативність характеризується як підґрунтя поетичної динаміки морфологічного рівня поетичної мови, здатність до трансформацій розглянуто як результат реалізації виражального потенціалу категорій. Стверджується, що поетичний простір здатен актуалізувати не лише окремі форми і значення морфологічних одиниць, але й виділяти загальнокатегорійні значення.

Ключові слова: лінгвопоетика, поетична морфологія, лінгвокреаторика, морфологічна категорія, варіативність, парадигма, імплікосфера граматичних категорій.

Рассматривая «новые горизонты в изучении языка и разума», Ноам Хомский отмечает, что «настоящая, истинная теория человеческого языка должна удовлетворять двум условиям – «описательной адекватности» и «пояснительной адекватности». Грамматика отдельного языка, – утверждает исследователь, – удовлетворяет условию описательной адекватности постольку, поскольку дает полное и точное описание свойств этого языка, уже известного человеку, на нем говорящему» [Хомский 2016: 499]. Выполнение задачи пояснительной адекватности требует современных филологических подходов, речь в этом случае идет о выявлении общих закономерностей языкового строя, связанных с особенностями лингвальной деятельности, позволяющей, по мысли Гумбольдта, к которой неоднократно возвращается Хомский, создавать бесконечное число вариантов, используя конечное число средств.

Возможности морфологической вариативности очень велики, однако имеют ряд ограничений. Они ограничены, в первую очередь, сформированными в языке категориальными характеристиками, которые меняются крайне медленно, ибо морфология каждого из известных естественных языков – самый стабильный уровень, починающийся медленным эволюционным, а не быстрым революционным изменениям. Однако в языке, как и в других динамических системах, возможны «скачки» – резкие изменения, происходящие в результате серьезного внешнего воздействия, либо сформировавшиеся как реакция на накопленные частные грамматические «мутации» (или «девиации», в терминологии Н. А. Фатеевой).

Морфологическая вариативность в известной степени ограничена традицией, связанной с концепцией нормы. В то же время есть области филологической деятельности, где действие тенденций, направленных на поддержание нормы, сужается, в то же время расширяется сфера языкового эксперимента. Исследование потенциала вариативности и возможностей языковой динамики дает основания для формирования и развития как одного из активных направлений современных гуманитарных исследований проспективной филологии, в задачи которой входит не только изучение, но развитие языка, описание потенциала языка, определение возможных и желаемых векторов его развития. Проспективная филология включает несколько наметившихся направлений, одно из которых – лингвокреология. Исследования в плоскости лингвокреологии создают диалектический противовес (комплементарную пару) исследованиям в области языковой кодификации, задачи которой насущны для филологии Украины (См.: [Лучик 2016: 50 – 55]). Языковая кодификация предполагает фиксацию и описание эволюционных изменений языка, лингвокреология стремится к исследованию и расширению языковых возможностей.

В данном направлении сделаны определенные шаги, особенно продуктивны когнитивные исследования, значительны достижения прагмалингвистики, основы лингвокреологии разрабатываются в рамках лингвофилософских концепций (См.: [Эпштейн 2016-1: 177 – 224]).

Пути развития гуманитаристики (термин М. Эпштейна, называющего так всю область гуманитарных знаний), способы преодоления кризиса гуманитарных наук М. Эпштейн видит в изменении вектора филологической деятельности от знания к творчеству. Ученый призывает филологов перейти от теоретических обобщений к практической деятельности, используя приобретенные знания в практике гуманитарного изобретательства и творческих инноваций. Гуманитарная составляющая необычайно важна в современных достижениях человеческой цивилизации, даже в достижениях научно-технических, например, в создании общечеловеческого информационного пространства, IT – технологий, и понимание этого вдохновляет филологов на изучение существующих и создание новых практик гуманитарного изобретательства, среди которых лингвокреология занимает одну из ведущих позиций.

Это направление филологической деятельности служит творческой лабораторией, где не только изучаются языковые и речевые механизмы коллективного и индивидуального сознания, но и разрабатываются принципы и даже конкретные способы влияния филологов и филологии на развитие языка, на формирование понятий и представлений, на развитие воображения и мышления как отдельных людей, так и целых социальных групп.

Современная лингвокреология как направление гуманитарных исследований возникла в недрах лингвопоэтики, занимавшей ведущее место в текстоцентричной филологии XX века. Филологи описывают

лінгвокреативний феномен, що існує десятки тисячоліть і визнається культурною універсалиєю (см., наприклад, дослідження американсько-канадського психолінгвіста Стівена Пінкера), так як він характерний для всіх культур і виникає в будь-яких людських спільнотах. Цей феномен відповідає надзвичайно високим вимогам лінгвокреативістики. Ми називаємо його поетичним творчістю. Поетика як один із способів пізнання світу пов'язана з історією цивілізації, а філологія – з вивченням поезії, оскільки перші наукові дослідження в області філології орієнтовані саме на вивчення поетичних творів.

Філологи відзначають єдиність і цілісність поетичного тексту, пов'язані з авторською інтенцією, здатність поезії «заворожувати» читача. Ця здатність інтуїтивно відчувається читачем / слухачем і має складову, погано піддаються науковому вивченню в межах традиційної лінгвістики. Цю складову прийнято називати фасцинацією або фасцинаційністю. «Цим словом характеризується темна область сугестивності і аутосугестивності, внераціонального сприйняття мистецтва, поезії, творчості, в частині. <...> Це околдовування, очарування, еманация невідомої енергії поезії. Фасцинація — повністю необхідний і герменевтично необ'яснимий компонент лірики» [Головін 2010: 340]. І читачі, і письменники ХХІ століття стверджують, що література потрібна «для виробництва чаруючої сили, здатної перебувати в тексті, не вичерпується» [Секацкий 2011, 84]. Всі інші можливості поезії (сакральна функція (об'яснювальна і переконувальна), історична і мнемотична, культурно-об'єднуюча і пр.) пов'язані з здатністю поетичного тексту заворожувати читача.

Але визнаючи певну внераціональну складову поетичного мистецтва («Мистецтво раціонально тільки до певної ступеня, відповідальне за мистецтво художнє «я», має полагати, ірраціонально в принципі» [Головін 2010: 341]), ми передбачаємо можливість раціонального осмислення властивостей і характеристик поетичного мови і тексту. Рівневий аналіз представляє аналітичне по своїй суті дослідження складного цілісного феномена, яким є мова поезії в цілому і конкретний поетичний текст. Сьогодні «вектор дослідження поетичного тексту граматикалізується» [Гік 2013: 119]. І якщо сугестивність застосовується до слова і образу, піддається активному лінгвопоетичному вивченню протягом всього ХХ століття і продовжує займати дослідників сьогодні, то морфологічна сугестивність ([Гін 1996: 223 (примеч.)]) чекає філологічного осмислення.

Отечественна лінгвістика має багату традицію вивчення поетичної мови як простору максимальної реалізації мовних потенцій. І хоча в останні десятиліття реклама і медіа-простір конкурують з художньою літературою в плані динаміки і прагнення до оновлення, вплив художнього творчості на формування тенденцій мовного розвитку залишається незвичайно високим.

Лексичний рівень поетичного мови описаний достатньо детально, роль слова, його вплив на сприйняття і оцінку описуваного досліджено в межах лінгвістических і лінгвопоетических досліджень. Грамматичний ж рівень поетичного мови розглянуто фрагментарно: детально вивчена роль порушення морфологічної і синтаксическої норми, також описано поетичне функціонування одиниць і форм, стилістическі або семантическі марковані.

Відомо, що порушення норми розглядається в поетичній мові як прийом. На сьогоднішній день накоплено значущий матеріал, що дозволяє судити про виразні можливості не тільки окказіональних, але і нормативних одиниць граматического рівня, що використовуються при побудові поетичного тексту, способах їх стихової актуалізації і деавтоматізації. До них ми відносимо соприклячення, аттракцію і селекцію [Скоробогатова 2012]. Ці способи несуть універсальний характер і виділяють в стихотворному тексті будь-яку одиницю морфологіческого рівня, як знаменательну, так і службову. Крім того, існує ряд прийомів поетичного виділення, характерних для актуалізації або службових, або знаменательних частин мови.

Грамматическі категорії, представлені в мові двоїчними або мноїчними опозиціями, в конкретних нехудожественних висказуваннях представлені своїми окремими репрезентантами, в той час як поетическа мов дозволяє говорити про парадигмальне представлення морфологіческих одиниць. В тісній поетическій формі, формуючій мноїчними наїженнями значень, мовна одиниця виводиться на перший план [Заїтко 2006: 201], а особливості поетического простору дозволяють категорії функціонувати в парадигмальном представленні (наприклад: *Судьба, судьбы, судьбе, судьбою, о судьбе* (Б. Окуджава)), в інших випадках одиниці категоріальної опозиції протиставлені одна одній (*Спини мене, отямся і отям* (Л. Костенко)). В поетическом тексті общекатегоріальні значення регулярно представлені комплексно, що є одним із доказів того, що поезія не тільки використовує, але і досліджує мову. Порушення норми в поезії відбувається в межах категоріальних можливостей, наприклад, абстрактні, предметні і збирательні іменні в російському поетическом мові регулярно набувають мноїчні форми (*Отдам я звездных стай / Сияния и славы.* (А. Ахматова)), хоча абстрактні їх набувають значно частіше, ніж збирательні. Потенціальність форм і категорій як здатність до систематическому вираженню певних значень носить історический характер і тісно пов'язана з розвитком поезії.

На наш погляд, актуальною задачею лінгвопоетики сьогодні є описання лінгвокреативного потенціалу морфологіческих і морфосинтаксических категорій, визначення можливих векторів їх розвитку, що, в свою чергу, створить теоретический фундамент для таких філологіческих практик, як лінгвістическе конструювання, колективна імпровізація, трансформативна і варіативна версифікація.

Определяя поэзию как самосознание культуры [Эпштейн 2016-2: 127 – 138], «способ образного мышления, во многом определяющий развитие цивилизации» [там же: 479], Эпштейн, по сути, развивает теорию А.А. Потебни, видевшего в поэтическом мышлении психологическую основу развития языка, именно Потебня впервые указал на поэтическое начало за пределами стихотворчества, сопоставив поэтическое я языке и поэтическое в стихотворном тексте. То, что сегодня называют «сверхпоэзией», харьковский исследователь называл просто поэтическим языком, трактуя этот термин гораздо шире, чем просто стихотворный. Сформированные харьковской школой лингвопоэтики [Скоробогатова 2016: 139 – 148] принципы и методы анализа поэтического языка и текста позволяют сегодня ставить перед лингвопоэтикой задачу создания поэтической грамматики славянских языков, соотносимых с общими грамматиками. Так как одной из аксиом поэтической (в широком смысле слова) выразительности грамматических единиц является аксиома потенциальности, которая гласит, что их актуализация происходит на основе грамматического потенциала категорий и что поэтическая актуализация в то же время способна расширять этот потенциал, то поэтическая грамматика может быть структурирована как поэтическая грамматика имплицосферы морфологических категорий. Характеристика поэтической имплицосферы морфологических категорий является следующим шагом лингвопоэтических опытов, который выводит эти исследования из плоскости собственно лингвопоэтики в пространство лингвокреаторики.

Литература

Гик 2013: Гик А. В. Части речи в поэзии М. Кузмина: имя существительное / А. В. Гик // Корпусный анализ русского стиха: Сборник научных статей / Отв. ред. В. А. Плунгян, Л. Л. Шестакова. — М.: Азбуковник, 2013. — С. 119—127.

Гин 1996: Гин Я. И. Проблемы поэтики грамматических категорий: Избранные работы / Яков Иосифович Гин. — СПб.: Академический проект, 1996. — 224 с.

Головин 2010: Головин Е. В. Новая лирика: «мера и путь вопроса» / Е. В. Головин // Фридрих Гуго. Структура современной лирики: От Бодлера до середины двадцатого столетия. — М.: Языки славянских культур, 2010. — С. 322 – 341.

Загнітко 2006: Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник / Анатолій Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — 289 с.

Лучик 2016: Лучик А. А. Динаміка мовної норми і проблеми кодифікації / А. А. Лучик // Магістеріум. Вип. 62. — Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2016. — С. 51 – 55.

Секацкий 2011: Секацкий А. Гоголь – откровенное и сокровенное / А. Секацкий // Литературная матрица. Учебник, написанный писателями. XIX век: Сборник. 2-е изд. — СПб.: Лимбур Пресс, Изд-во К. Тублина, 2011. — С. 81 – 110.

Скоробогатова 2012: Скоробогатова Е. А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени): Монография / Елена Скоробогатова. — Харьков: НТМТ, 2012. — 480 с.

Скоробогатова 2015: Скоробогатова О. О. Лінгвопоетична спадщина Олександра Опанасовича Потебні в сучасних філологічних розвідках / О. О. Скоробогатова // Наукові записки ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Літературознавство». — Вип. 3 (82). — Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. — С. 139 – 148.

Хомский 2016: Хомский Н. Избранное / Ноам Хомский, пер. с англ. Сергей Александровский, Вадим Глушаков. — М.: Энциклопедия-ру, Харьков: Фолио, 2016. — 720 с.

Эпштейн 2016-1: Эпштейн М. Н. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир / Михаил Наумович Эпштейн. — М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. — 480 с. — (Серия «Humania»).

Эпштейн 2016-2: Эпштейн М. Н. Поэзия и сверхпоэзия: О многообразии творческих миров / Михаил Наумович Эпштейн. — СПб.: Азбука, 2016. — 480 с. — (Культурный код).

Скоробогатова Елена

Исследование имплицосферы морфологических категорий как задача современной лингвопоэтики

Рассмотрены основные задачи лингвопоэтики как составной части современных гуманитарных исследований, охарактеризованы векторы лингвопоэтических изысканий в пространстве лингвокреаторики, определены принципы создания поэтических грамматик славянских языков. Вариативность характеризуется как основа поэтической динамики морфологического уровня, способность к трансформациям определяется как результат реализации выразительного потенциала категорий. Утверждается, что поэтическое пространство способно актуализировать не только отдельные формы и значения морфологических единиц, но и выделять обобщающие значения.

Ключевые слова: лингвопоэтика, поэтическая морфология, лингвокреаторика, морфологическая категория, вариативность, парадигма, имплицосфера грамматических категорий.

Skorobogatova Olena

The research of implicosphere of morphological categories as the modern linguopoetics challenge

The main problem of linguopoetics as an integral part of the modern humanitarian studies was researched, the vectors of linguopoetical studies in the field of linguocreativity were characterized, the principles of poetic grammar of

the Slavic languages were singled out. The variation is characterized as the basis of poetic dynamics of the morphological level of poetic language, the ability to transform is considered as a result of realization of the expressive potential of the categories. It is alleged that the poetic space is able to actualize not only separate forms and meanings of morphological units, but to emphasize the general meanings of the categories as well.

Key words: linguopoetics, poetic morphology, linguocreatomics, morphological category, variation, paradigm, implicosphere of grammatical categories.

Надійшла до редакції 19 грудня 2016 року.